

Ebasobivate parandustega varasemalt restaureeritud arhivaalid ajalooarhiivis. Aruanne

Sissejuhatus. Ajalooline ülevaade

Konserveerimise ning säilitamise valdkonnas on sageli probleemseks teemaks eelnevad ebasobivad parandused, mis mõjutavad arhivaalide kasutamist ja säilimist, samuti tagatis- ja kasutuskoopiate valmistamist. Nimetatud põhjustel on see valdkond sisse kirjutatud ka Rahvusarhiivi säilitusstrateegia 2007–2010 rakenduskavasse (lisa 2) (http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/Sailitamine/S-strateegia_rakenduskava_2009.pdf)

Ebasobivateks parandusteks klassifitseeritakse need parandused, mille puhul kasutatud materjalid või rakendatud meetodid vähendavad arhivaali säilivust keemilise ja füüsikalise toime tõttu ning põhjustavad mehaanilisi kahjustusi nende kasutamisel. Ebasobivateks parandusmaterjalideks võivad sageli olla näiteks happeline paber, tekstiil, kleeplint, silikaat- ja PVA liim. Vähem ohtlikuks ei saa lugeda ka erinevaid parandusmeetodeid, mille tagajärjeks on arhivaalide kahjustamine (nt kõrge temperatuuri kasutamine parandusmaterjalide kiiremaks kuivatamiseks).

Samuti võivad ebasobivad parandused takistada juurdepääsu informatsioonile, mille tagajärjel muutuvad tekstid vähem loetavamaks. Sageli on kleebitud tekstide peale paranduspabereid või kleeplinte varjates sellega olulist informatsiooni. Paljudel juhtudel on arhivaalidele tekitatud pöördumatuid kahjustusi. Ebasobivate paranduste eemaldamine on tihti problemaatiline, sest sellega kaasneb informatsiooni kaotamise oht.

Eesti esimesel iseseisvusperioodil kolmekümnendate aastate teisel poolel teostatud paberdokumentide ja köidete parandustööd olid läbiviidud väga heal tasemel arvestades tolle aja võimalusi. Eriti väärib mainimist, et juba sel perioodil kasutati parandamisel kvaliteetset jaapani paberit, *siidimarlet*, erinevaid loomanahkasid ning liimina veega kergesti eemaldatavat jahukliistrit [1]. Jaapani paber võeti parandusmaterjalina kasutusel uuesti alles üheksakümnendatel aastatel.

Peamised probleemsed eelnevate parandustega tööd pärinevad nõukogude perioodist kui tööle võeti eriettevalmistuseta personal ning tööde kvaliteeti hakkas mõjutama sotsialistlik plaanimajandus. Kuuekümnendatel võeti mujal maailmas, k.a. idabloki riikides, kasutusele masstöötlamise meetodid. Näiteks lamineerimine ehk lehtede kiletamine kõrgel temperatuuril põhjustas pöördumatuid kahjustusi paberdokumentidele. Õnneks erinevatel põhjustel lamineerimist arhiivis ei kasutatud, küll aga tekitas korvamatut kahju originaalköidetes arhivaalide mikrofilmimine. Sellel perioodil levinud mikrofilmimise tehnika ei võimaldanud originaalköidet kahjustamata koopiaid valmistada.

Kuni kaheksakümnendate aastate lõpuni kasutati hallituskahjustusega arhivaalide töötlemisel formaliini kambrit [2]. Formaliini gaasiga täidetud kambri, millesse oli asetatud kaaliumpermanganaadi pulber (10 g kaaliumpermanganaati ja 40 ml formaliini arvestatuna 1

m³ kohta), töödeldi arhivaale 50-60°C juures 12 tundi. Kasutati ka kontaktmeetodit, mille puhul asetati kahjustunud lehed tõmbekappi kuni 3 ööpäevaks filterpaberite vahele, mis olid immutatud 5%-lise formaliini vesi-alkohol lahusega [3]. Paranduspaberitena kasutati sageli mikalentpaberi kõrval pruuni happelist kondensaatorpaberit, mis asendati hiljem paljundustrumlite puhastamiseks mõeldud paberiga. Viimane paber oli struktuurilt ja läbipaistvuselt ebaühtlasem kuid keemiliselt koostiselt sobivam kui kondensaatorpaber. Kõiteparandustöödel kasutati sageli kalingori ja lederiini (mõnel juhul ka kaartide taustamisel). Liimidest olid kasutusel laiatarbekaubana levinud tapeediliim KMC, jahukliister, kondiliim ja PVA. Kaartide restaureerimisel lisati tapeediliimi pehmenajana klütseriini, mis muutis paberi hiljem kollasemaks. Paberi kiiremaks kuivatamiseks leidis kasutamist elektrisoojendusega kapp, kuhu kilel asetsev parandatud paber pandi kuivama nagu pesu nõõril [2]. Lokaalsete paranduste puhul kasutati kuivamisprotsessi kiirendamiseks triikrauda. Eelnimetatud liimide kasutamine ja kõrgemal temperatuuril kuivatamine muutis parandatud lehed läikivaks ning jäigaks, mis põhjustab tänapäeval probleeme nende kasutamisel ja digiteerimisel.

Seisundiuringud

Eelnevate ebasobivate paranduste kui kahjustuse liigi ulatuse määramisel ja kaardistamisel on olulise tähtsusega erinevate seisundiuringute läbiviimine.

Ajavahemikul 2002–2004 viidi Rahvusarhiivis läbi arhivaalide füüsilise seisundi määramise uuring. Kasutati Hollandi Rahvusarhiivi (Rijksarchiefdienst) ja Teadusuuringute Instituudi (TNO-TPD Applied Statistics) väljatöötatud UPAA (*Universal Procedure for Archives Assessment*) meetodikat [4].

Uuringu eesmärgiks oli selgitada konserveerimist või restaureerimist vajavate arhivaalide hulk, määrata levinumad kahjustuste liigid ja põhjused ning tulemustele tuginedes töötada välja edasine konkreetsem tegevuskava arhivaalide efektiivsemaks säilitamiseks.

Ebasobivaid parandusi (nt kondensaatorpaberiga restaureerimist jms) leiti kõige enam ajalooarhiivi arhivaalidel (21%).

UPAA projekti raames hinnatud kogudest jäid välja kaardid, fotod ning pärgamendid, mis vajavad metodoloogiliselt erinevat lähenemist.

Pärgamentürikute seisundiuring ajalooarhiivis teostati 2006. aasta kevadel rahvusvahelise IDAP (*Improved Damage Assessment of Parchment*) meetodika alusel (<http://www.eha.ee/arhiivist/pargament.pdf>).

Pärgamendikollektsiooni kuulub 1581 pärgamentalusel säilikut 45 erinevast fondist. Ajalooarhiivis on pärgamente konserveeritud aastast 1964-1989 (868). Konserveerimistööd telliti ka AGU-EMS konserveerimislaborist (150), TÜ Raamatukogu restaureerimisosakonnast (6), praegusest Kanutist (1) ja Üleliidulisest Muuseumide Kunstiväärtuste Konserveerimise ja Restaureerimise Teadusliku Uurimise Kesklaboratooriumist Moskvas (2). Märghastamisel ja niisutamisel kasutati vett. Tekstid kinnitati piiritusega. Kuivatati pressis filterpaberite või viltide vahel, mõnes laboris ka venitusraamil õhu käes. Pehmendamisel kasutati karbamiidi või lanoliinemulsiooni. Pärgamentürikute parandamisel kasutati spetsiaalset pärgamendiliimi ПФЭ 2/10 (metüülpolüamiid). Vahapitserid kaeti lakikihiga või liimilahusega. Näiteks sel otstarbel oli kasutusel 10 %-line perklorovinüülvaik dikloroetaanis, polüfenüülsiloksaan tolueenis või ksüleenis ning nulupalsam tolueenis [5]. Mõnelgi korral on liim tunginud vahelpitserit katvast paberkihist läbi ning kahjustanud pärgamentürikul olevat kujutist

Pärgament on tunduvalt tugevam materjal kui paber ning seetõttu paremini säilinud võrreldes paber kandjal arhivaalidega. Eelnevate restaureerimistöodega pole märgatavalt kannatanud tekst pärgamentürikutel, küll aga on pärgamendi struktuuris toimunud teatud struktuursed muutused. Kokkuvõtvalt võib öelda, et ajalooarhiivi pärgamendi kollektsioon on heas seisukorras, mikrofilmitud ning asub stabiilsetes ja kaasajanõuetele vastavates hoiutingimustes.

Kaartide seisundiuring ajalooarhiivis viidi läbi 2007. aastal

(<http://www.eha.ee/arhiivist/KaSu2.pdf>). Meetodika väljatöötamisel lähtuti ajalooarhiivi kaartide registris olevate kaartide kirjeldustest ja UPAA-MD meetodikast, mida kohendati ning täiendati. **Uuringu tulemustest selgus, et 36,3% kaartidest sisaldas ebasobivaid parandusi.** Ajalooarhiivis teostatud seisundiuringu tulemusi ei saa üle kanda riigiarhiivi kaardikogule, sest kaardid on erinevad nii oma vanuse, koostismaterjalide, hoiutingimuste kui ka kasutatavuse poolest.

Kaardikogu seisundiuringu (KaSu) ankeedi täitmisjuhised

(http://rahvusarhiiv.ra.ee/public/Sailitamine/kaartide_uring_metoodika.pdf) annab järgmise ülevaate ebasobivatest parandustest:

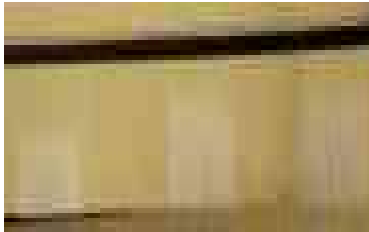
ebasobivad parandused (EP) > parandused, mille puhul parandamisel kasutatud materjalid, parandusmeetodid või -liimid on halvendanud kaardi säilivust ning raskendavad või takistavad info loetavust. Tekitavad kaartidele tihti pöördumatuid kahjustusi ning nende eemaldamine on sageli problemaatiline (nt tekstikadude oht).

Selliste paranduste hulka kuuluvad nt parandused happelise paberiga, aknacleepaperiga, teipidega jne või on kaardi pind varasema konserveerimise käigus mingi lahusega (ilmselt liimistamise eesmärgil), üle pintseldatud – tulemuseks jäik kaart, nired kaardi pinnal

NB! Filmoplastiga tehtud parandused on sobimatud alatise ja pika säilitamistähtajaga arhivaalidel.

0 > ebasobivad parandused puuduvad;

1 > üksik(-ud) parandus(-ed) tekstivabas alas või verso poolel;

2 > üksik(-ud) lühemad parandus(-ed) recto poolel, läbivad/katavad infovälja; arvukad parandused verso poolel. Kahjustusaste 2 märkida ka juhul, kui eelnevalt kuivpuhastamata kaart on parandatud/taustatud ja seeläbi kaardile tolmu-liimiplekid tekitatud ning mustus paberisse kinnitunud;

3 > rohkearvulised, ulatuslikud parandused recto poolel, sh infoväljas teksti/koloreeringut katvad;

sünteetilised kleeplindid, silikaat- jt sünteetilised liimid (K); siin hinnata ainult sünteetiliste kleeplintide ja -liimidega teostatud paranduste ulatust, mitte nende poolt põhjustatud kahjustusi (mis hinnatakse muude keemiliste kahjustustena – värvusemuutused, plekid, ebasobivad parandused jne).

- 0 > parandused puuduvad;
- 1 > üksik(-ud) parandus(-ed) tekstivabas alas;
- 2 > üksik(-ud) lühemad parandus(-ed) infoväljas;
- 3 > rohkearvulisemad, pikemad parandused, sh infovälja läbivad ja/või infot katvad;

2007. aastal teostatud tindikorrosiooni seisundiuringu omas eelkõige tähtsust ajalooarhiivis asuvate vanimate käsikirjaliste arhivaalide säilimise ja konserveerimise seiskohast

(http://www.ra.ee/public/Sailitamine/Tindikorrosiooni_seisundiuringu_aruanne.pdf).

Seisundiuringu teostamiseks valiti hoidlas 211 paiknev Liivimaa rootsiaegne kindralkubeneri fond 278, nimistu 2. Selle valiku tegemisel oli üheks määravamaks kriteeriumiks see, et nimetatud fondi arhivaale oli varasematel perioodidel suhteliselt palju parandatud ja restaureeritud. Uuringus fikseeriti kõikide eelnevalt teostatud parandus- ja restaureerimistööde ulatus. **Läbiviidud seisundiuringust selgus, et 7,84% arhivaalidest sisaldas ebasobivaid parandusi.**

Tüüpilisemaks näiteks on pruuni kondensaatorpaberiga teostatud parandused:

Ebasobivate paranduste kategooriasse kuulusid ka need parandused, mis muutsid arhivaali jäigaks, põhjustades kasutamisel mehaanilisi kahjustusi.

Mida on tehtud varasemast perioodist pärinevate ebasobivate parandustega arhivaalide kasutamise ja säilitamise parendamiseks?

Erinevatel aegadel teostatud ebasobivad parandused ja töötused võivad tekitada pöördumatut kahju arhivaalidele. Paljudel juhtudel ei olegi võimalik ebasobivaid parandusi eemaldada arhivaali kahjustamata. Seisundiuringutest lähtuvalt on vajalike konserveerimistöde maht piisavalt suur, tööde täies ulatuses teostamine on ajaliselt kauakestev, eeldades suuri finants- ja inimressursse. Seetõttu on hetkel kõige mõistlikumaks lahenduseks säilitamise seisukohalt probleemsete ja suuremat kasutamist leidnud arhivaalide mikrofilmimine või digiteerimine. Ettevalmistustööd hõlmavad peamiselt puhastamist, sirutamist, rebendite kinnitamist ning ka võimalusel ebasobivate paranduste eemaldamist. Kõikide loetletud tegevuste peamiseks eesmärgiks ja lõpptulemuseks on originaalide säilitustingimuste ning infole juurdepääsu parendamine.

Pärgamendiprojekti raames aastatel 2001–2006 konserveeriti, ümbristati ja mikrofilmiti 1581 pärgamentalusel säilikut. Ajavahemikul 2010–2012 on kavas kõik pärgamentürikud europrojekti raames digiteerida, mille tulemusel valmivad kaasajanõuetele vastava kvaliteediga värvilised digikoopiad.

Köidete konserveerimisel on teostatud konserveerimistöid projekti ehk fondipõhiselt. Alates 2004. aastast on konserveeritud 141 kinnisturegistri- ja kinnistusraamatut (fondid: 2381, 4614, 3416). Aastal 2010 on plaanis alustada fondi 4187 köidete konserveerimist.

Aastatel 2005–2007 teostati Tartu linnavalitsuse ehitusplaanide ja projektide (fond 2623, 3828 ja 335) ettevalmistamine digiteerimiseks. Kalkaalusel ehitusplaanid ja projektid olid väga halvas seisundis ning nende intensiivne kasutamine põhjustas uusi kahjustusi. Probleemseks osutusid ka ebasobivad parandused. Digiteerimise tulemusel tehti kasutajatele kättesaadavaks 9257 ehitusplaani (68 säilikut). Konserveerimistöde käigus valmistati ette 6859 ehitusplaani, mis moodustas 74,1 % plaanide üldarvust. Köidetud ja kokkuvolditud plaanid võeti köitest lahti, parandati, sirutati ning hoiustati arhiivipüsivates ümbristes.

Ajalooarhiivi kaardikogu, mis sisaldab ligi 100 000 kaarti, hinnatakse Eesti suurimaks. Läbiviidud seisundiuring näitas, et kaartide füüsiline seisund on halb eelkõige nõuetele mittevastavatest säilitustingimustest, intensiivsest kasutamisest ja ebasobivatest parandusmeetoditest tingituna.

Eesti Maakrediitseltsi ning Eesti- ja Liivimaa kubermangu mõisa- ja talumaade kaartide (kokku 2977 kaarti) konserveerimine, säilitustingimuste ja juurdepääsu parendamine viidi projekti raames läbi aastatel 1998–2005 (<http://www.eha.ee/arhiivist/kaardiprojekt.pdf>).

Kaartide digiteerimiseks ettevalmistamisega alustati 2008. aastal. Pooleteise aasta jooksul jõuti ette valmistada 3979 kaarti, mis teeb ligikaudu 37% digiteeritud kaartide üldarvust. Kaartide digiteerimine saab uut hoogu juurde seoses europrojekti käivitumisega. Aastatel 2010–2012 on planeeritud digiteerida 9400 kaarti.

Viited:

1. EAA 661-1-158. Osakondade kuuaruanded 1938–1939.
2. Tiidor, R., Velsker, R. EESTI AJALOOARHIIVI TOIMETISED. АСТА ЕТ COMMENTATIONES ARCHIVI HISTORICI ESTONIAE 7 (14). Tartu, 2001, lk 89–108.
3. Метлицкая, Л.Л., Костикова, Е.А. Реставрация произведений графики: Методические рекомендации, ВХНРЦ им. И.Э. Грабаря, Москва, 1995, 184 ст.
4. Tiidor, R. Rahvusarhiivi kogude seisundiuring. Ülevaade tulemustest. Rahvusarhiivi infopäev 03.03.2005. Valga.
5. Raamat – aeg – restaureerimine III. Tartu Riiklik Teaduslik Raamatukogu, Tartu, 1976.

Koostaja: Jaan Lehtaru
23. veebruar 2010